

ПОЛІСЕМІЯ РЕЛІГІЙНИХ ЛЕКСЕМ: РОДО-ВИДОВИЙ ТИП ГІПОНІМІЙНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Запропонувавши дослідження внутрішньолексемних гіпоніміїх зв'язків у полісемантах з релігійними значеннями, автор статті дійшов висновку, що в українській мові завдяки родо-видовому типу гіпоніміїх зв'язку від загальновідомих лексем сформувалася низка спеціалізованих значень – релігійних гіпонімів. Найактивніше цей процес відбувався у таких тематичних групах: особи (носії певних характеристик), предмети, дії, процеси, явища, стани. Прикметно, що багато релігійних гіпонімів перейшли в українську мову з мов-джерел у готовому вигляді; упродовж століть чимало гіперонімів (особливо в ранній часовий відтинок), а також частина гіпонімів поповнили пасивний фонд мови, перервавши сформовані гіпоніміїх зв'язки.

Ключові слова: полісемія, гіпонімія, гіпонім, гіперонім.

Альбіна Ковтун. ПОЛІСЕМІЯ РЕЛІГІОЗНИХ ЛЕКСЕМ: РОДО-ВИДОВОЙ ТИП ГІПОНІМІЧЕСКОЇ СВЯЗИ

Предложив исследование внутрисксемных гипонимических связей в полисемантах с религиозными значениями, автор статьи пришел к выводу, что в украинском языке благодаря родо-видовому типу гипонимической связи от общеизвестных лексем сформировался ряд специализированных значений и религиозных гипонимов. Активно этот процесс происходил в таких тематических группах: лица (носители определенных характеристик), предметы, действия, процессы, явления, состояния. Примечательно, что многие религиозные гипонимы перешли в украинский язык с языков-источников в готовом виде; на протяжении веков многие гиперонимы (особенно в ранний период), а также часть гипонимов пополнили пассивный фонд языка, прервав сформировавшиеся гипонимические связи.

Ключевые слова: полисемия, гипонимия, гипоним, гипероним.

Albina Kovtun. POLYSEMY OF RELIGIOUS LEXEMES: GENUS-SPECIES HYPONYMIC RELATIONS

Offering the analysis of the in-lexeme hyponymic relations in polysemants with religious meanings, the author of the article concludes that in Ukrainian a number of special meanings have formed due to genus-species relations. The subject groups where this process was active are people (individuals), objects, actions, processes, phenomena and conditions. The remarkable fact is that many religious hyponyms transferred into Ukrainian from source languages fully fledged. Over the course of history, especially in the early period, many hyperonyms and some hyponyms increased the passive fund of the language terminating existing hyponymic relations.

Key words: polysemy, hyponymy, hyponyms.

Взаємостосунки лексичних одиниць поза стилями їх використання дають змогу окреслити закономірності формування лексем, внутрішні процеси їх семантичного розвитку та залежність від зовнішніх впливів. Важливими є визначення таких лексем, через універсальні семантичні переходи яких утворилися прямі чи опосередковані семантичні деривати [3, с. 149], та відтворення семантичних зрушень як «шляхів семантичної еволюції й синхронної семантичної деривації, яка зв'язує між собою різні значення слова і забезпечують йому необхідну поліфункційність та не менш необхідну значеннєву єдність» [2, с. 585].

Полісемія українських лексем з релігійними значеннями – це, насамперед, семантична взаємодія загальноновживаної й термінологічної лексики. Обговорення питань, пов'язаних з формуванням в українській мові внутрішньослівних зв'язків у полісемантах з одним чи кількома релігійними значеннями, у вітчизняному мовознавстві пошквалилися з 90-х рр. ХХ ст. і залишаються актуальним досі.

Низка науковців (С. Бібла, Н. Пуряєва, І. Бочарова, Г. Наконечна, Н. Піддубна, Ю. Осінчук та ін.) у своїх працях поряд з установленням складу й структури тематичних груп релігійної термінологіки, аналізом історії й джерел її походження з'ясовують низку питань стосовно формування в українській мові семантичної варіантності лексем, що містять термінологічні значення у своїх семантичних структурах. За спостереженнями дослідників, кількісно переважає зовнішня полісемія (стосується загальнолітературних слів, один чи декілька лексико-семантичних варіантів яких мають термінологічні значення [1, с. 99]), що пояснюють «семантичною взаємодією загальноновживаної та термінологічної лексики, основними виявами якої були: церковна термінологізація загальноновживаних слів та детермінологізація церковно-обрядової спеціальної лексики» [5, с. 11]. Дослідники констатують факти звуження значення під час термінологізації загальноновживаної лексики, метафоричне й метонімічне переосмислення загальноновживаної та термінологічної лексики, спонукаючи до поглибленого вивчення внутрішньослівних зв'язків таких полісемантів. Маємо на меті з'ясувати активні тематичні групи багатозначних лексем з релігійними значеннями, до розширення семантичних структур яких задіяні гіпонімічні зв'язки.

У лінгвістиці відома позиція вчених стосовно доцільності зосередження уваги на вивченні трьох моделей семантичного зв'язку – гіпонімічного (родо-видового), метафоричного та імплікаційного (метонімічного) [6, с. 25]. При цьому М. Нікітін, напр., виокремлюючи гіпонімічний зв'язок, вказує на його подібність до симілятивного зв'язку (метафори й порівняння), оскільки гіпонімія і метафора – це мисленнєві аналоги розподілення ознак різних предметів; а метонімічний зв'язок, на думку вченого, є когнітивним аналогом реальних зв'язків сутностей об'єктивного світу, взаємодій їхніх залежностей [3, с. 227-228]. Ми вважаємо такі наукові підходи виваженими, тому також відмежовуємо гіпонімічний зв'язок від інших типів зв'язків.

Гіпонімічний зв'язок у семантичних структурах полісемантів – це один із фундаментальних смислових відношень, який відображає ієрархію загального й конкретного, презентує єдність світу та його різноманіття. Він пов'язує поняття різного рівня узагальнення й ґрунтується на спільних сутностях об'єктивного світу за виявленими ознаками, що не об'єднані реальними відношеннями, зв'язками між сутностями, залежностями чи взаємодіями, незважаючи на існування їх у свідомості мовців. В українській мові є достатня кількість полісемічних лексем з релігійними значеннями, семантичні структури яких збагатились завдяки встановленню гіпонімічних зв'язків переважно родо-видового типу – *спеціалізації*, об'єднавши загальноновживані й спеціалізовані, спеціалізовані й вузькоспеціалізовані лексеми. Найменування загальновідомих (родових) понять називаємо *гіперонімами*, а релігійні (видові) – *релігійними гіпонімами*. За даними сучасних українських лексикографічних джерел, родо-видовий тип гіпонімічного зв'язку найбільш активно закріпився у таких тематичних групах:

а) *гіперонім* «особа як носій характеристики за способом життя, поведінкою, вдачею, здібностями, віком, видом діяльності тощо» → *релігійний гіпонім* «особа як носій однієї з таких характеристик у релігійній сфері»: *Спаситель* «врятувальник» → «засновник християнства, який врятував людство, спокутувавши його гріхи; Ісус Христос» [СУМ-1, с. 1081]; *Творець* «той, хто створює, здійснює що-небудь творчо» → «у християн – одне з імен Бога» [СУМ-1, с. 1139]; *страдник* «той, хто зазнає чи зазнав багато страждань» → «канонізований церквою святий; мученик» [СУМ-1, с. 1111]; *пророк* «провісник майбутнього» → *пророк* «провісник волі Божої» [СУМ-1, с. 918]; *мученик* «той, хто переносить або переніс муки, тяжкі випробування» → «канонізований церквою святий, що зазнав мук за віру» [СУМ-1, с. 569]; *праведник* «той, хто не має провини і не порушує правил моралі» → «той, хто суворо дотримується релігійних заповідей, приписів» [СУМ-1, с. 859]; *спасенник* «праведник» → «говільник» [СУМ-1, с. 1081],

старець «чоловік похилого віку» → «духовна особа, чернець, самотник похилого віку» [СУМ-1, с. 1099]; *ключар* «той, хто зберігає ключі від чого-небудь» → «духовна особа, що завідує церковним начинням» [ВТССУМ, с. 548]; *патріарх* «глава роду, родової общини» → «титул духовної особи, що має найвищу церковну владу» [СУМ-1, с. 724]; *прислужник* «слуга» → «слуга у монастирі, церкві тощо; служка» [СУМ-1, с. 888]; *служитель* «службовець нижчого рангу в деяких установах» → «особа духовного звання» [СУМ-1, с. 1066]; *служка* «людина, яка служить кому-, чому-небудь» → «слуга в монастирі або в архієрея» [ВССУМ, с. 1346] та ін.;

б) *гіперонім* «предмет (загальне значення)» → *релігійний гіпонім* «релігійний предмет»: *благодать* «усяке багатство, добро, достаток», «спокій, щастя» → «божі щедроти, дари, ласка» [СУМ-1, с. 61]; *корогва* «прапор» («очевидно, псл. [*korQgy (род. в. korQgъve)] «прапор» [ЕСУМ, III, с. 37]) → «прикріплене до довгого держака полотнище із зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу» [СУМ-1, 463]; *лампада* «світильник, лампа» → «невелика посудина з оливою і гнотом, яку запалюють перед іконами, божницею» [СУМ-1, с. 488]; *облачення* «який-небудь одяг, убрання» → «одяг, у якому служителі культу відправляють церковну службу» [ВТССУМ, с. 807]; *образ* «ображення зовнішнього вигляду кого-небудь (картина)» → «ікона» [СУМ-1, с. 665]; *патериця* «довга палиця, яку звичайно використовують для опори при ходьбі» → «жезл як ознака вищих священнослужителів (напр., християнських), а також символ влади взагалі» [СУМ-1, с. 724]; *поставець* «невеличкий столик» → «столик з похилим верхом для образів або Євангелія» [СУМ-1, с. 847], *престол* «трон як символ влади монарха» → «у християнських церквах – місце, на якому зображений бог, що сидить на троні (як символ божественної влади)» [ВТССУМ, с. 11073]; *реліквія* «річ, дорога як пам'ять про минуле» → «освячені церквою атрибути божества, пророка, святого як предмети релігійного поклоніння» [СУМ-1, с. 956]; *риза* «взагалі одяг» → «верхнє вбрання священника для богослужіння» [ВТССУМ, с. 1221]; *чаша* «старовинна посудина округлої форми на пласкій підставці (звичайно для пиття хмільних напоїв)» → «посудина такої форми, що використовується у християнському культовому обряді; потир» [СУМ-1, с. 1266]; *хрест* «фігура з двох перетнутих під кутом ліній, а також мітка, значок у вигляді такої фігури» → «предмет у вигляді вертикального стрижня, перетнутого ближче до верхнього кінця під прямим кутом, символ належності до християнського віросповідання, культ християнської релігії» [СУМ-1, с. 1248] та ін.;

в) *гіперонім* «дія, явище, процес, стан (загальне значення)» → *релігійний гіпонім* «релігійні дія, явище, процес, стан»: *виповідатися* «відверто розповісти про свої переживання, заповітні думки, висловити погляди і т. ін.» → «покаятися на сповіді в своїх гріхах» [СУМ-1, с. 498]; *відправа* «відповідь» → «церковна служба» [СУМ-20]; *відправляти* «посилати, відсилати щось куди-небудь, організувати відсилання, перевезення когось, чогось» → «виконувати релігійний обряд» [СУМ-1, с. 141]; *відпускати* «давати комусь волю» → «прощати (гріхи)» [СУМ-20]; *відпущення* «звільнення» → «прощення гріхів» [СУМ-1, 141]; *відступництво* «відмова від своїх ідеалів» → «зрада, зречення своїх релігійних переконань» [СУМ-20]; *відчитувати* «читати вголос, зачитувати, виголошувати» → «читаючи молитви, відводити від когось хворобу, нещастя і т. ін.» [СУМ-20]; *віра* «упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь» → «визнання існування Творця, надприродних сил» [СУМ-1, с. 151]; *вірнути* «бути впевненим, переконаним у чому-небудь» → «бути переконаним у існування Творця, надприродних сил; бути релігійним; вірувати» [СУМ-1, с. 151]; *гріх* «негідний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд» [СУМ-1, 205] (можливими є такі версії походження слов'янського *grěchъ: від прасл. *groiso чи *groikso «кривизна» (с.-х. *grič* «крутизна», лит. *graihus* «звивистий», латиш. *gruizs* «кривий, косий»), від гр. *χρέος*, *χρέωος* «борг, вина» [ЭСРЯШ, I, вип. 4, с. 168]) → «порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін. [СУМ-1, с. 205]; *діяння* «дія, вчинок» → «відправа в церкві, під час якої читається книга про життя та дії святих апостолів» [СУМ-1, с. 235]; *доправляти* «доводити, довозити, доставляти кого-, що-небудь кудись, до якого-небудь місця» → «закінчувати церковну відправу» [СУМ-1, с. 247]; *кадити* «випускати, виділяти дим або чад» → «махаючи кадилом під час церковного обряду, курити ладаном або іншими пахучими речовинами» [СУМ-1, с. 413]; *каятися* «визнавати свою

провину, виявляти жаль з приводу своєї провини» → «зізнаватися у своїх гріхах; сповідатися» [ВТССУМ, с. 531]; *каяття* (*каяння*) «почуття жалю з приводу зробленого вчинку» → «визнання своєї провини, вияв жалю з приводу своєї провини» [ВТССУМ, с. 531]; *німб* «ссяиво навколо чого-небудь» (< стлат. *nimbus* «сіяння, віночок» > «туман, хмара» (звідки Бог спустився на землю) [ЭСРЯШ, XI, вип. 11]) → «ссяиво у вигляді круга навколо голови або над головою (на іконах, картинах релігійного змісту та ін.) як символ святості» [СУМ-1, с. 643]; *облачатися* «одягати на себе що-небудь; одягатися, наряджатися» → «одягати на себе церковний одяг для відправлення служби (про служителя культу)» [ВТССУМ, с. 807]; *обрізання* «ріжучи, відділяти частину від цілого» → «у євреїв, мусульман та деяких інших народів – релігійний обряд, який полягає у відрізанні крайньої плоти чоловічого члена» [СУМ-1, с. 666]; *обряд* «сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов» → «сукупність установлених церквою культових дій» [ВТССУМ, с. 817]; *одкровення* «те, що несподівано розкриває істину, робить цілком ясным, зрозумілим що-небудь» → «раптове осягнення істини, доступне лише обраним; духовне видіння» [СУМ-1, с. 675]; *оповідь* «словесне повідомлення про кого-, що-небудь; розповідь» → «церковне повідомлення про шлюб» [ВТССУМ, с. 848]; *перевід* «переміщення, зміна та под.» → «спосіб церковного співу» [ВТССУМ, с. 903]; *передзвін* «дзвін від ударів металевих або скляних предметів один один» → «звуки кількох церковних дзвонів» [СУМ-1, с. 735]; *перехрещувати* «перетинати що-небудь упоперек, навхрест» → «здійснювати обряд хрещення над тим, хто переходить з однієї християнської общини в іншу або з однієї віри в іншу» [СУМ-1, с. 753]; *повчання* «порада, настанова» → «проповідь, що містить у собі поради, напучення» [СУМ-1, с. 805]; *покаяння* «добровільне визнання помилок; розкаяння» → «сповідь у церкві» [СУМ-1, с. 817]; *покута* «покарання за вчинений злочин, провину, поганий учинок і т. ін.» → «церковне покарання за злочини або гріхи» [ВТССУМ, с. 1030]; *покутувати* «відбувати покарання за вчинений злочин, провину» → «відбувати покуту (церк.)» [СУМ-1, с. 821]; *послушенство* «слухняність» → «виконання обов'язків послушника» [ВТССУМ, с. 1080]; *постригати* «обрізаючи, вкоротити, підрівняти» → «виконувати християнський обряд постригу або віддавати в монастир» [СУМ-1, с. 848]; *подзвіння* «дзвеніння» → «похоронний дзвін» [ВТССУМ, с. 1008]; *причащатися* «ставати причетним до чого-небудь; прилучатися» → «брати участь у християнському обряді причастя, приймати причастя» [ВТССУМ, с. 1139]; *причитати* «плакати, приказуючи що-небудь, нарікаючи на кого-, що-небудь» → «за народним звичаєм — на похороні голосити над покійником, примовляючи» [СУМ-1, с. 896]; *прівід* «супровід» → «за релігійним звичаєм – похоронна процесія за труною зі священником, корогвами і т. ін.» [СУМ-1, с. 900]; *прорікати* «передбачати, пророкувати що-небудь» → «за релігійними уявленнями – пророкувати волю Божу» [СУМ, с. 918]; *пророкувати* «передбачати що-небудь; прорікати» → «за релігійними уявленнями – проповідувати Божу волю» [СУМ-1, с. 918]; *радіння* «відчувати радість з приводу чого-небуд» → «обряд у деяких релігійних сектах, під час якого віруючі надто енергійними рухами тіла доводять себе до екстазу, фанатичної несамовитості» [ВТССУМ, с. 1195]; *рenegатствувати* «поступатися своїми переконаннями, переходити у табір противників» → «зрікатися своїх релігійних уявлень, свого віросповідання» [ВТССУМ, с. 1213]; *ритуал* «вироблений звичаєм або запроваджений порядок здійснення чого-небудь; церемонія, церемоніал» → «сукупність обрядів, що супроводжують релігійну відправу і становлять її зовнішнє оформлен» [СУМ-1, с. 965]; *розвінчувати* «робити недійсним чие-небудь вінчання на царство, князівство і т. ін.» → «припиняти церковний шлюб з ким-небудь» [ВТССУМ, с. 1235]; *розрішати* «давати дозвіл на що-небудь, дозволяти щось» → «дозволяти вживання скоромного під час посту» [ВТССУМ, с. 1261]; *розспів* «протяжний наспів, мелодія» → «у православній церкві – співи, об'єднані певним принципом будови мелодії» [СУМ-1, с. 999]; *розстригати* «розрізувати ножицями» → «позбавляти духовного сану або монашества» [СУМ-1, с. 1000]; *служба* «виконання чиеї-небудь волі; праця на користь кого-, чого-небудь» → «богослужіння» [СУМ-1, с. 1066]; *служити* «виконувати чию-небудь волю; працювати на користь кого-, чого-небудь» → «відправлятися церковну службу» [СУМ-1, с. 1066]; *собор* «збори» (< калька з гр. συναγωγή «збори; сход, громада» [ЕСУМ, V, с. 341]) → «збори, з'їзд представників

найвищого духовенства християнської церкви» [СУМ-1, с. 1072]; *спасати* «рятувати» → «за християнським віровченням – визволяти від вічних мук у загробному житті» [СУМ-1, с. 1080]; *спасіння* «порятунок» → «за релігійними уявленнями – рятунок від вічних мук у загробному житті» [СУМ-1, с. 1081]; *сповідатися* «зізнаватися кому-небудь у чомусь, відверто розповідати про щось» → «виконуючи обряд сповіді, каятися в гріхах» [СУМ-1, с. 1088]; *сповідь* «відверте зізнання в чому-небудь, щиросердний виклад чогось» → «у православної і католицької церкві – обряд покаяння у гріхах перед священником і одержання від нього відпущення гріхів» [СУМ-1, с. 1088]; *трапеза* «приймання їжі» → «прийом їжі в монастирі» [СУМ-1, с. 1166]; *упокій* «спокій» → «упокоєння небіжчика» [ВТССУМ, с. 1510]; *упокоювати* «заспокоювати» → «у релігійних уявленнях – давати кому-небудь вічний спочинок (про Бога, смерть)» [СУМ-1, с. 1200]; *чудо* «те, що викликає загальне захоплення, гідне великого подиву» → «за давніми народними та релігійними уявленнями, явище, нібито викликане надприродними силами» [СУМ-1, с. 1277] та ін.;

г) *гіперонім* «релігійні дія, явище, процес (широке значення)» → *релігійний гіпонім* «релігійні дія, явище, процес (вужьке значення)»: *висвячувати* «освячувати» → «виконуючи певний обряд, надавати кому-небудь духовне звання» [СУМ-1, с. 120]; *посвячувати* «здійснювати церковний обряд, що символізує очищення чого-небудь під гріховності, надання чому-небудь святості; освячувати, святити» → «виконуючи відповідний ритуал, надавати кому-небудь духовного сану, звання і т. ін.» [СУМ-1, с. 843]; *святити* «здійснювати церковний обряд, що символізує очищення чого-небудь від гріховності, надання чомусь святості; освячувати» → «висвячувати кого-небудь у духовний сан» [ВТССУМ, с. 1301]; *канонізувати* «робити / зробити канonom (установленим й узаконеним вищою церковною ієрархією правило або догмат)» → «зараховувати до числа святих» [СУМ-1, с. 418]; *поминати* «молитися за здоров'я живого або за упокій померлого» → «справляти поминки, брати участь у поминках» [СУМ-1, с. 829]; *сакрамент* «церковне таїнство» (супроводжується освяченням через посередництво знаків (ритуалів), установлених Христом (напр., хрещення, причастя, вінчання, сповідь та ін.) → «причастя» [СУМ-1, с. 1020]; *треба* «жертвоприношення» (< псл. *terbiti 'потреба, необхідність» [ЕСУМ, V, с. 626]) → «релігійний обряд (хрестини, вінчання, панахида та ін.), який здійснює священник на замовлення вірників» [СУМ-1, с. 1167]; *хрестити* «здійснювати над ким-небудь обряд хрещення» → «бути хрещеним батьком або хрещеною матір'ю в кого-небудь під час обряду хрещення» [СУМ-1, с. 248] та ін.

Схожі гіпоніміїні утворення від загальних назв властиві, звичайно, і тим мовам, звідки релігійні гіпоніми перейшли в українську мову, закріпившись без гіперонімів, розірвавши гіпоніміїний зв'язок, але зберігши етимологіїний, напр.: релігійний гіпонім *диявол* «злий дух; сатана, чорт» прийшов у мову Київської Русі *диаволъ, днаволъ, дыаволь, днаволь* [МДРЯ, I, с. 667] через стсл. *дѣволъ, днаволъ* з грецької, де *διάβολος* «буквально означало «наклепник» згодом з евфемістичною метою – «диявол» як назва злого духа» [ЭСРЯШ, I, вип. V, с. 225]. В українській мові є значна кількість уходжень іншомовних релігійних гіпонімів: *дяк* – гр. *διάκος* «слуга, диякон» → «служитель православної церкви, що допомагає священнику під час богослужіння; псаломщик» [ЕСУМ, II, с. 153], *екзарх* – гр. *ἑξάρχος* «керівник» → «у Візантійській імперії – намісник імператора, правитель області», «глава жерців при храмі», «у православної церкви – глава окремої округи» [СІС, с. 285]; *кантор* – лат. *cantor* «співець» → «у католицької церкви – головний співак у півчій», «у протестантській – керівник хору», «в синагозі – головний співак» [СІС, с. 381]; *декан* – лат. *decānus* «старший над десятьма (монахами, солдатами та ін.)» → «старша духовна особа в католицької церкви; священник» [ЕСУМ, II, с. 26]; *пресвітер* – гр. *πρεσβύτερος* «старий дід; старійшина; предок» → «священник», «виборний керівник релігійної громади пресвітеріанської церкви» [ЕСУМ, IV, с. 465]; *кафедра* – гр. *καθέδρα* «підвищення» → «у християнській церкві – підвищення для єпископа з кріслом, звідки виголошуються проповіді» [СУМ-1, с. 427]; *семінарія* – лат. *sēminārium* «розсадник, школа» → «середній духовний навчальний заклад» [СУМ-1, с. 1036]; *ікона* – гр. *εἰκόν* «зображення, картина, подoba» → «живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога, Богородиці, святого, що є предметом релігійного поклоніння» [СУМ-1, с. 398]; *кутя* – гр. *κουκκί*

«боби, зерно» → «обрядова каша» зернина» [ЕСУМ, III, с. 163]; *триптих* – гр. τριπτυχος «потрійний, складений утрое» (< гр. три 'три' та πτυχή «складка») → «ікона, що має три ступки» [ЕСУМ, V, с. 640], *консисторія* лат. *cōnsistorium* «місце зібрання, ради» → «у Росії до 1917 р. – установа з церковно-адміністративними й судовими функціями, що підлягала єпархіальному архієреєві» [СУМ-1, с. 455]; *інквізиція* лат. *inquīsitiō* «розслідування, розшук» → «у католицькій церкві XIII–XIX ст. – особливий церковний суд у справах єретиків, який відзначався винятковою жорстокістю» [СУМ-1, с. 403]; *культ* – лат. *cultus* «пошана, поклоніння» → «релігійне служіння божеству; релігійна обрядовість» [СУМ-1, с. 480]; *схизма* – гр. σχίσμα «розкол» → «церковний розкол» [ЕСУМ, V, с. 491]; *нірвана* – санскр. *nirvāna* «пригасання, притухання» → «у буддизмі та деяких інших релігіях – психологічний стан глибокого спокою і повної внутрішньої гармонії, відсутності бажань, відстороненості від зовнішнього світу, від життєвих турбот» [СУМ-1, с. 643]; *целібат* – лат. *caelibātus* «чоловіча безшлюбність» → «обов'язкова безшлюбність, запроваджена для католицького духовництва та православного чернецтва» [СУМ-1, с. 1254–1255]; *псалом* – гр. ψαλμός «спів у супроводі музичного інструмента» → «покладений на музику псалом» [ЕСУМ, IV, с. 621]; *синод* – гр. σύνοδος «зібрання» → «у протестантській церкві – зібрання духовних і світських осіб для розв'язання найважливіших церковних справ» [СУМ-1, с. 1044]; *індугенція* – лат. *indulgentia* «милість, прощення» → «грамота про відпущення гріхів, яку видавала католицька церква від імені Папи римського за певні заслуги перед церквою, а також за гроші» [СУМ-1, с. 402]; *кабалістика* – девр. *kabbalah* «таємне вчення» → «у середні віки релігійно-містичне вчення в іудаїзмі» [СУМ-1, с. 411] та ін.

Історія української мови засвідчує чимало гіперонімів, деактивованих після стійкого закріплення релігійних гіпонімів (**прѣстолю** «стіл» → «церковний стіл» [МДРЯ, II, с. 1697]; **грѣшити** «не влучити, помилитися, пропустити» → «чинити гріх» [МДРЯ, I, с. 604]; **проповѣдати** «інформувати, сповіщати» → «сповіщати про Бога» [МДРЯ, II, с. 1557]), а також релігійних гіперонімів, що функціонували в мові короткий період (**Ҁченик** «настанова» → «настанова релігійного змісту» [МДРЯ, IV, с. 1335]; **дійство** «дія, діяльність» → «церковний обряд» [СУМ-28, VII, с. 7–8]; **легкий** «легкий, необтяжений» → «не обтяжений гріхом; безгрішний» [СУМ-28, XV, с. 254]).

Завдяки родо-видовому типу внутрішньолексемного гіпонімічного зв'язку від загальновідомих лексем сформувалася низка спеціалізованих значень – релігійних гіпонімів. Найактивніше цей процес відбувався у таких тематичних групах: особи (носії певних характеристик), предмети, дії, процеси, явища, стани. Прикметно, що багато релігійних гіпонімів перейшли в українську мову з інших мов у готовому вигляді. Упродовж століть становлення української мови чимало гіперонімів (особливо в ранній часовий відтинок), а також гіпонімів відійшли до пасивного мовного фонду, перервавши гіпонімічні зв'язки. Важливо відтворити повну картину втрачених значень гіпонімічного походження для поглиблення розуміння закономірностей розвитку полісемії лексем з релігійними значеннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джапаридзе Л. Д. Регулярная и нерегулярная многозначность английских музыкальных терминов / Л. Д. Джапаридзе // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Горького. – М., 1978. – Вып. 134. – С. 148–159.
2. Зализняк А. А. Многозначность в языке и способы ее представления / А. А. Зализняк. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 672 с.
3. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: уч. пособ. / М. В. Никитин. – Санкт-Петербург: Научный центр проблем диалога, 1996. – 757 с.
4. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
5. Пуряева Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології: (назви богослужбових предметів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Н. В. Пуряева. – К., 2001. – 20 с.

6. Hansen K. Englische Lexikologie. Einführung in Wortbildung und lexikalische Semantik / Hansen K., Neubert A., Schentke M. – Leipzig, 1982. – 245 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : [у 7-и тт.] / [ред колегія: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К.: Наук. думка, 1985–2012.
- МСДЯ – Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – С.-Пб.: Типография императорской академии наук, 1893–1912.
- СІС – Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Укр. рад. енциклопедія, 1985. – 966 с.
- СУМ-1 – Словник української мови / [відп. ред. В. В. Жайворонок; кер. наук.-видавн. проекту В. В. Німчук, П. Ю. Гриценко, П. М. Мовчан [та ін.]] – К. Просвіта, 2012. – 1316 с.
- СУМ-2 – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: [у 2-х тт.] / [укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977–1978.
- СУМ-20 – Словник української мови: у 20-ти томах [Електронний ресурс] / гол. наук. ред. В. М. Русанівський; наук. кер. проекту В. А. Широков. – К.: Наук. думка, 2010–2014. – Режим доступу: <http://lcoipr.ulif.org.ua/ExplS/>
- СУМ-28 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип.] / [гол. ред. Д. Гринчишин]. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1994–2010. – Вип. 1–15: А–Л.
- СЦОТ – Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів: Видавничий відділ «Свічадо» Монастиря Монахів Студитського Уставу, 2001. – 160 с.
- ЭСРЯШ – Этимологический словарь русского языка / [под рук. и ред. Н. М. Шанского]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963–1982.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2014 р.

УДК 811.161.2'36

Оксана Корпало

(Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника)

КАТЕГОРІЯ СИНТАКСИЧНОЇ ОСОБИ В ІНФІНІТИВНОМУ РЕЧЕННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано семантичну двоскладність інфінітивних односкладних речень, дію у яких повинна здійснити конкретна або узагальнена особа. З'ясовано способи вираження синтаксичної особи в реченнях з експліцитним та імпліцитним давальним агентивним.

Ключові слова: предикативність, синтаксична особа, інфінітивне односкладне речення, давальний агентивний, означена і узагальнена особа.

Оксана Корпало. КАТЕГОРИЯ СИНТАКСИЧЕСКОГО ЛИЦА В ИНФИНИТИВНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализирована семантическая двусоставность инфинитивных односоставных предложений, действие в которых необходимо совершить конкретному или обобщенному лицу. Исследуются способы выражения синтаксического лица в предложениях с эксплицитным и имплицитным дательным агентивным.